

TEHNICA PĂMÎNTULUI BĂTUT ÎN ARHITECTURA POPULARĂ DIN ȘESUL BANATULUI

Nicolae Secară

În ultimul timp, lucrări de sinteză ce și-au cucerit un binemiriat loc în etnologia românească, au subliniat structura și aria de răspîndire a arhitecturii de pămînt bătut în România.¹

Iată de ce apare cu atît mai imperios necesitatea studierii caracterelor definitorii și în mod diferențiat, de la o regiune la alta, a tehnicii pămîntului bătut.

*

*

Cauzele care au generat apariția acestei tehnici în Banat — ca de altfel și în celelalte regiuni ale țării în care o întîlnim — trebuiesc căutate în sărăcia de material lemnos sau de piatră.

E greu de precizat deocamdată perioada în care a apărut, însă pentru Evul Mediu timpuriu unele lucrări, referindu-se la cetatea Timișoarei, anterioară invaziei mongole, remarcă faptul că era formată dintr-un turn central construit din piatră, înconjurat de ziduri înalte din pămînt bătut, iar între turn și cortine se aflau case construite din pămînt bătut și acoperite cu paie.²

Și mai tîrziu, în epoca angevină, zidurile Timișoarei s-au refăcut sub formă de palisadă — zid din pămînt bătut, gros pe unele porțiuni pînă la 10—15 m., susținut de ambele părți cu trunchiuri de stejar înfipte vertical în sol și legate și între ele pe orizontală. Trunchiurile de stejar erau schimbate din 40 în 40 de ani și tot atunci se consolida și zidul, pentru întreținerea acestei fortificații lucrînd 70 de sate de iobagi din comitatul Timiș.³ Acest sistem de construcție al fortificațiilor nu se deosebea prea mult de cel al construcțiilor țărănești din pămînt bă-

¹ *Arta populară românească*, Ed. Academiei, București, 1969, capitolul „Arhitectura populară”, autor prof. Paul Petrescu; Grigore Ionescu, *Arhitectura populară în România*, ediția a II-a. Ed. Meridiane, București, 1971; Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Edit. Științifică, București, 1973.

² L. A. Maggiorotti, F. Banfi, *Le fortezze di Temisvar e di Lippa in Transilvania*, estratto dal Fascicolo III degli „Atti dell'Istituto di Architettura militare”, Roma, Museo del Genio, Castel Sant'Angelo, 1933, p. 6.

³ *Idem*, p. 39.

tut și în cazul Timișoarei a fost menținut pînă în secolul al XVIII-lea, cînd între anii 1723—1765 austriecii refac fortificația, construind bastioane și ziduri de cărămidă.⁴

La 1595, călătorul italian Filippo Pigafetta, descriind sumar orașul și cetatea, într-un pasaj relevă faptul că: „... jumătate din Timișoara este închisă de un zid de pămînt și de lemn, după obiceiul acestei țări ...”⁵

Mai tîrziu, la 1660, călătorul turc Evlia Celebi remarcă în Timișoara, atît în cartierele din interiorul cetății, cît și în suburbii, case din lemn și pămînt bătut.⁶ De altfel, legile otomane, printr-un serviciu special de construcții, condus de un „mimar-aga”, ce rezida la Istanbul, a reglementat prin directive speciale ca în teritoriile ocupate doar edificiile publice și casele supușilor mahomedani să fie construite din piatră și cărămidă, iar toate celelalte case să se construiască din lemn sau pămînt bătut.⁷

În secolul al XVIII-lea, numărul mărturiile documentare asupra caselor din pămînt bătut se mărește simțitor, în speță prin relatările călătorilor străini ce au trecut prin Banat, între care, cei mai importanți sînt Grisellini⁸ și Korabinszky⁹.

E demn de relevat faptul că încă primii coloniști aduși de administrația austriacă după 1718 și așezați în Banat și-au ridicat case din pămînt bătut, împrumutînd atît tehnica, cît și sistemele de construcție de la populația românească.¹⁰

Uneori chiar clădirile publice din așezările nou înființate de coloniști erau construite din pămînt bătut. Bunăoară, în Teremia Mică, la anul 1770 se ridică un lăcaș de școală, iar în Tomnatic, la 1773, se construiește o școală și o biserică, toate din pămînt bătut.¹¹

Tehnica pămîntului bătut rămîne preponderentă la construcțiile țărănești din cîmpia Banatului pe tot parcursul sec. al XIX-lea și pînă prin deceniile 2—3 ale secolului al XX-lea, cînd, mai întii chirpicul, apoi cărămida, îi iau treptat-treptat locul.

O mulțime din clădirile publice de la țară, chiar și în secolul trecut, s-au construit din pămînt bătut. Bunăoară, potrivit unui act provenit din arhiva fostei școli confesionale românești din Beba Veche, aflăm că localul acelei școli s-a zidit înainte de 1868 din pămînt bătut.

⁴ I. H. Schwicker, *Geschichte der Temeser Banats*, Pesta, 1872, p. 322.

⁵ Călători străini despre țările române, vol. III, Ed. Științifică, București, 1971, p. 557.

⁶ Karácson Imre, *Evlia Celebi török világotató utazásai Magyarországon 1660—1664*, vol. II, Budapest, 1906, p. 169, etpassim.

⁷ Salamon Ferencz, *Magyarország török hódítás Korában*, Budapest, 1886, p. 189.

⁸ Francisco Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, traducere Nicolae Bolocan, Timișoara, 1926, p. 137.

⁹ I. M. Korabinszky, *Geographisch-Historischen und Produkten Lexikon von Ungarn*, Pressburg, 1786.

¹⁰ Ștefan Manciuța, *Elemente etnice străine așezate în Banat între anii 1000—1870*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, Buletin istoric, anul XII, nov.—dec., Timișoara, 1943, p. 356.

¹¹ Nicolae Ilieșiu, *Comune din județul Timiș*, caietul IV, filele 653 și 662, manuscris la Secția de istorie a Muzeului Banatului.

De-abia la 1911, acel local de școală a fost demolat, fiind înlocuit cu unul de cărămidă.¹²

* *

Trebuie să precizăm încă înainte de a trece la descrierea tehnicii pământului bătut, că atribuția de a zidi case de pământ bătut a revenit meșterilor sătești, constituiți în echipe de bătători compuse din 10—15 persoane, conduse de un șef de echipă. Observațiile noastre din prezentul articol se bazează în mare parte pe informațiile primite de la câțiva foști șefi ai echipelor de bătători.¹³

Mai trebuie specificat faptul că acești meșteri-bătători, aproape în exclusivitate aveau ca ocupație de bază agricultura, iar construirea caselor o practicau ca o a doua îndeletnicire. Echipa de bătători își începea lucrul cam în jurul datei de 25 martie și îl înceta pe la sfârșitul lunii iunie, când munca cîmpului reclama tot mai multe brațe de lucru. În acest interval, o echipă numeroasă și bine organizată, beneficiind de comenzi suficiente și condiții atmosferice prielnice, putea ridica 7—8 sau chiar mai multe case. Retribuția bătătorilor se făcea cel mai adesea în bani, mai rar în natură.¹⁴

Materia primă pentru casele din pământ bătut erau lutul — „pământul galben”, cum îl mai numesc locuitorii din șesul Banatului — extras din gropi special săpate la marginea satului. Aproape că nu există sat în cîmpia timișană, în care să nu întîlnim în jurul așezării asemenea gropi, numite în grai local „gropane”, din care generații întregi de locuitori și-au extras lutul necesar construcțiilor.

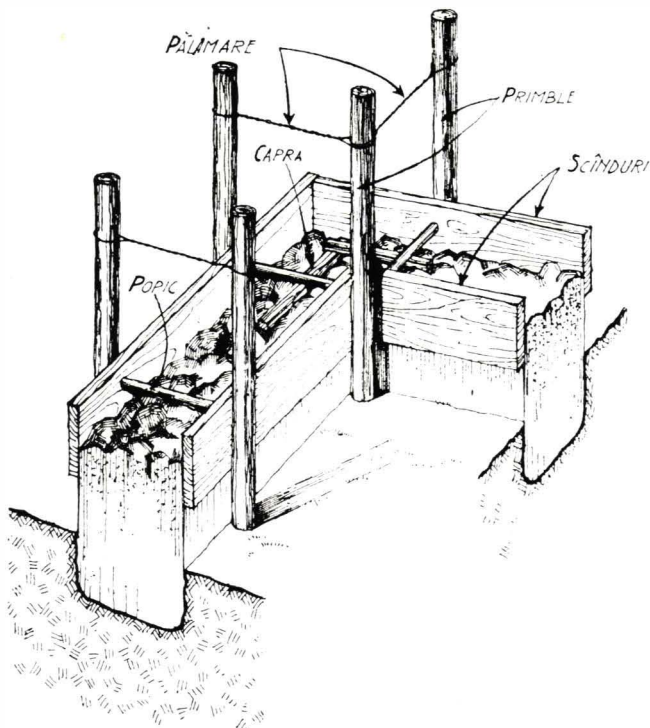
Săparea și transportul lutului cu căruțele erau asigurate de către cel ce-și construia casa, de obicei duminica, prin clacă, la care participau rudele, vecinii și prietenii din sat. Perioada prielnică pentru extragerea lutului era în martie-aprilie, când, după topirea zăpezilor, acesta era afinat și ușor de săpat. Pământul adus era depozitat în interiorul gospodăriei, repartizat uniform în jurul viitoarelor ziduri pentru a fi la îndemînă, iar pentru a fi compact, fără goluri, se mărunțea cu sapa și se stropea ușor cu apă. De preferință, pentru casa cu pereții din pământ bătut, se alegea un loc ceva mai ridicat și mai tare, pentru că inundațiile din trecut făceau ravagii mai ales în rîndul acestora.¹⁵

¹² Vezi răspunsul dat de comuna Beba Veche la : Chestionarul istorico-arheologic al Muzeului Bănățean, Timișoara, 1928, manuscris la Secția de istorie a Muzeului Banatului.

¹³ Relatările cele mai complete și interesante ne-au parvenit de la Cuibari Ion din satul Unip, com. Sacoșul Turcesc, ce a ridicat cu echipa sa case din pământ bătut în satele Unip, Uliuc, Urseni, Icloda și Moșnița Nouă, precum și de la Nicolae Potorac de 77 de ani din Jebel, care între anii 1923—1940, fiind în furtea unei asemenea echipe, a construit în Jebel și satele vecine Obad și Pădureni peste 120 de case din pământ bătut.

¹⁴ Nicolae Potorac ne-a relatat că în 1938, anul în care prețul caselor din pământ bătut a fost cel mai ridicat, 1 kloftor de zid costa 500 de lei (1 kloftor=1,896 m, n. n.).

¹⁵ Exemplul cel mai grăitor în acest sens ni-l oferă satul Cebza com. Ciacova, care la inundația Timișului din 1912 a fost distrus în proporție de 80%. Marea majoritate a caselor acestui sat erau construite din pământ bătut și au scăpat doar cele așezate pe un dîmb dinspre pădure. De atunci și zicala întîlnită în satele din jurul Cebzei, referitor la cineva căruia nu-i merg bine treburile că „stă ca Cebza în '12”.

Cofrajul unui zid de pământ.

Munca echipei de bătători începea prin trasarea și săparea fundației, perimetrul căreia dicta și prețul de cost al construcției. Tipul de casă era precizat de comanditar, ales după prototipuri ce circulau la acea dată în sat.¹⁶

Fundația avea o adâncime de 50—60 cm., uneori pînă la 1 m și chiar mai mult, pînă se dădea de „pămîntul zdravăn”, adică de solul viu, fiind executată tot din pămînt bătut. Zidul de la fundație avea o grosime de aprox. 24 de țoli (adică aprox. 60 cm, 1 țol fiind echivalent cu 2,5 cm).

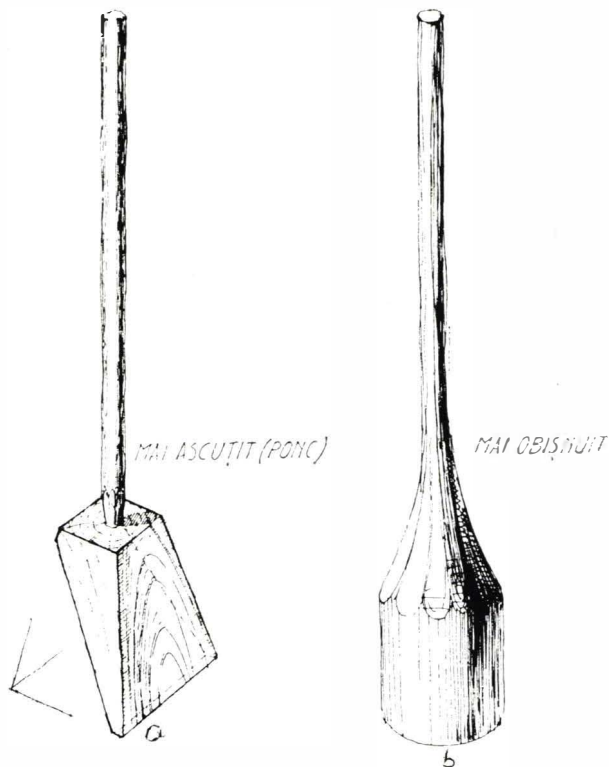
Pămîntul se căra de la locul de depozitare la construcție cu coșuri din nuiele împletite, numite în grai local „cotărițe”.

După ce fundația era gata, pe întreg perimetrul viitoarei clădiri se fixau cofraje din scinduri de brad, cu ajutorul unor piloni de lemn lungi și subțiri, ce erau îngropați² cîte 2. Perechea de piloni era legată la partea superioară cu o frînghie groasă de sfoară, numită „pălămar”, iar distanța dintre perechi era de 1,5 m (fig. 1).

În dreptul pilonilor (numiți local uneori „corni”, alteori „primble”), înăuntru, între scîndurile cofrajelor, se puneau „popice” de lemn

¹⁶ În prezentul studiu nu ne-am propus să dezbatem problemele legate de tipologia casei din pămînt bătut, urmînd ca acest subiect să fie tratat cu altă ocazie.

- a) mai ascuțit (ponc) ;
Maie :
b) mai obișnuit.

pentru a menține distanțe egale între scânduri și a feri astfel zidul de ondulații.

Ordinea de construire a zidurilor era următoarea : prima dată se bătea fațada lungă de la spate și fațadele scurte, apoi primezurile și, în final, la fațada lungă de la „tîrnaț”, adică de la prispă. Zidul de la prispă avea o grosime de 50 cm, spre deosebire de toate celelalte — inclusiv primezurile — ce era de 60 cm grosime. La colțurile clădirii se puneau „capre” de lemn în forma literei L, ce se zideau în pereți pentru a asigura o bună conlucrare între ziduri.

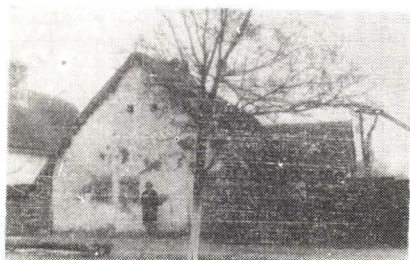
La primul nivel al cofrajelor se băteau succesiv 3 straturi de pămînt de cite 10 cm grosime. La cel de-al doilea strat se puneau crengi, ce se băteau o dată cu pămîntul, avînd menirea de a asigura zidului un plus de rezistență la fisuri.

Pămîntul era bătut în cofraje, începînd de la colțuri spre mijlocul zidului, de către echipe mai mici, compuse din 2—4 bătători, cu ajutorul maielor de lemn, asigurîndu-se astfel prin rotație odihna întregii echipe, întrucît efortul cerut era mare și trebuia bine dozat. De altfel, exista și un anumit ritm specific al maielor, ce trebuia strict respectat.

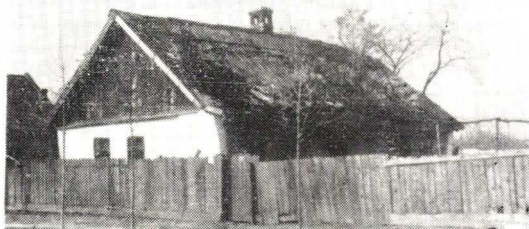
În afara maielor obișnuite, se utiliza și un mai special, ascuțit, numit „ponc”, cu care se asigura baterea uniformă a pămîntului și spre marginea zidului, către scinduri (fig. 2).

Grajd cu „Șofru“, pe piloni din pământ bătut, construit pe la 1840—1850, Cenad jud. Timiș.

Casă din pământ bătut, de pe la 1810—1820, din Urseni, jud. Timiș.

Casă din pământ bătut, construită aproximativ pe la 1820—1830. Sinnicolaul Mare, cartierul Slatina.

După terminarea primului nivel, pilonii se deslegau de frînghie și cofragul de scînduri se ridica mai sus, după care pilonii se legau din nou și se bătea un alt nivel, continuînd tot așa pînă sus. Tot la al treilea nivel al cofrajelor însă, distanța dintre scînduri se micșora cu 1 țol (2,5 cm), astfel că la partea superioară, zidul (care inițial plecase de la fundație cu o grosime de 60 cm) nu va mai avea decît o grosime de aproximativ 45—50 cm, dar o stabilitate sporită.

Pereții caselor din pământ bătut ating înălțimi variabile, cuprinse între 2,1 și 2,6 m, în funcție de lungimea și lățimea casei. De la o anumită înălțime a zidurilor se confecționau schele. Acolo unde trebuiau trasate ferestrele și ușile se puneau sus în zid scînduri de brad („pălânci”) groase de 2—5 țoli, iar sub acestea se lăsau găuri mici. După ce zidurile pe întreg perimetrul clădirii erau gata, se tăia cu toporul conturul exact al ferestrelor și ușilor, în care se montau apoi tocurile. Cînd zidurile erau gata, echipa înceta lucrul, era retribuită și se apuca de o altă construcție. Acoperișul podina și lipiturile erau asigurate de alte echipe.

După tehnica descrisă mai sus se construiau în cîmpia timișană nu numai casele, ci și principalele construcții anexe din gospodăria țărănească: grajduri, șoproane, hambare etc. Sînt sate în care multe din gardurile gospodăriilor dinspre stradă erau construite tot din pământ bătut, avînd grosimea de 60—70 cm, înălțimea de 1,50—1,70 m și acoperite cu coceni de porumb.

Întrucît arhitectura din pămînt bătut constituie unul din filoanele importante ale arhitecturii populare din Banat, problemele de tehnică de construcție a caselor din pămînt bătut dezbătute în rîndurile de față pot constitui o modestă contribuție la cunoașterea culturii populare bănățene.

DIE TECHNIK DES GESTAMPFTEN BODENS IN DER VOLKSBAUKUNST DER BANATER EBENE.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Vorliegende Studium bringt einen Gegenstand zur Diskussion der in der rumänische Ethnographie noch nicht eingehen behandelt wurde : das Problem der Volksbauten aus gestampften Boden in der Baukunst der Banater Ebene.

Nachdem der Artikel die wichtigsten schriftlichen Aussagen über das Alter der benutzten Baukunst im Banat behandelt, beschäftigt er sich auch mit den Meister den Werkzeugen, der Zubereitung des Baumaterials. Der Hauptteil der Arbeit ist den eigentlichen Bauvorgang der Bauten aus gestampften Boden gewidmet, die auf Grund von grössten Teils, mündlichen Aussagen verschiedener gewesener Gruppenführer der Stampfer gesammelt wurden.